

Jan Lutyński

Główne tendencje w nauczaniu socjologii w Polsce

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 22/1, 21-32

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

GŁÓWNE TENDENCJE W NAUCZANIU SOCJOLOGII W POLSCE*

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie głównych tendencji w nauczaniu socjologii w Polsce, zwłaszcza po drugiej wojnie światowej. Artykuł nie jest oparty o systematyczne badania, w których uwzględniono by wszystkie problemy wysunięte przez organizatorów posiedzeń naszego „Okrągłego Stołu”. Stanowi on głównie rezultat analizy różnych programów nauczania socjologii i związanych z nimi przepisów. W analizie tej wykorzystane zostały także doświadczenia autora jako studenta i wykładowcy socjologii po wojnie. Oczywiście wzięto również pod uwagę publikacje, dotyczące interesującej nas kwestii.

Jak w każdym kraju nauczanie socjologii w Polsce ma swoje własne cechy, stanowiące rezultat specyficznych okoliczności historycznych. Niemniej jednak niektóre zagadnienia, związane z tym nauczaniem, mogą służyć jako przykład bardziej ogólnych problemów wskazanych przez profesora Königa w jego *Wprowadzeniu*¹. Inne zagadnienia, chociaż nie tak ogólne, mogą okazać się interesujące, szczególnie dla organizatorów przyszłych studiów socjologicznych, zarówno w krajach socjalistycznych, jak i innych.

Początki nauczania socjologii w Polsce można odnieść do osiemdziesiątych lat XIX wieku². Systematyczne nauczanie tej dyscypliny

* Referat wygłoszony na posiedzeniu „Okrągłego Stołu” poświęconym nauczaniu socjologii w czasie VI Światowego Kongresu Socjologicznego w Evian we wrześniu 1966 r. Niemiecki przekład tekstu referatu był opublikowany w „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie”, 1966, z. 4, s. 692—701. Referowany tekst nie obejmował niektórych zamieszczonych tu przypisów.

¹ R. König, *Introductory Paper, Round Table: Teaching of Sociology. Sixth World Congress of Sociology, Evian, September 4 — September 11.1966*, tekst powielany. Por. t e n ż e: *Die Lehre der Soziologie in entwickelten und unterentwickelten Länder*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie”, 1966, z. 4.

² Mam tu na myśli wykłady w tajnym „Uniwersytecie Latającym”, prowadzone zwłaszcza przez L. Krzywickiego od końca lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia.

na uniwersytetach państwowych rozpoczęło się jednak w latach dwudziestych obecnego stulecia, kiedy trzech socjologów zostało kierownikami katedr na dwóch uniwersytetach: w Poznaniu i w Warszawie, oraz w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Socjologami tymi byli F. Znaniecki, S. Czarnowski, uczeń Durkheima, i L. Krzywicki, wybitny przedstawiciel marksizmu i ewolucjonizmu w stylu Morgana i Tylora. Wykłady socjologiczne w tym czasie wchodziły w skład programów innych studiów.

W 1930 roku ustanowiono magisterium z filozofii w zakresie socjologii na wydziałach humanistycznych w uniwersytetach warszawskim i poznańskim. Magisterium to, jak wskazują odpowiednie przepisy³, obejmowało osiem egzaminów z następujących przedmiotów: historia socjologii, metodyka i technologia badań socjologicznych, etnologia z etnografią lub statystyka z demografią, historia, zwłaszcza historia społeczno-gospodarcza, główne zasady nauk filozoficznych, zarys socjologii systematycznej, wybrany dział socjologii oraz przedmiot poboczny (np. historia, ekonomia polityczna itp.). Warunkiem przystąpienia do większości egzaminów było wysłuchanie odpowiednich wykładów i uczestnictwo w seminariach. Przy studiowaniu metodyki badań socjologicznych wymagany był udział w badaniach terenowych lub opracowywaniu źródeł historycznych dla celów socjologii. Dyplom magistra można było otrzymać po czterech (wyjątkowo trzech) latach studiów i przedstawieniu pracy magisterskiej.

Orientacja tego magisterium, a także w ogóle nauczania socjologii w tym czasie, była czysto akademicka. Ukończenie studiów socjologicznych nie otwierało kariery w żadnej dziedzinie praktyki zawodowej, dawało jedynie uprawnienia do zdobywania dalszych stopni akademickich⁴. W latach trzydziestych wolnych miejsc pracy na uniwersytetach, w innych szkołach wyższych i w instytutach badawczych było niewiele i stąd liczba studentów socjologii była bardzo mała. W rezultacie studiowanie socjologii określić można przede wszystkim jako przygodę intelektualną.

Nauczanie socjologii ułatwiał fakt, że w latach trzydziestych, jeszcze przed ustanowieniem magisterium w zakresie socjologii, prowadzono w Polsce stosunkowo dużo badań socjologicznych. W konsekwencji w tym nauczaniu można było się oprzeć na materiale faktycznym pochodzącym z własnego kraju.

³ Por. *Obowiązujące obecnie przepisy do magisterium z socjologii*, „Przegląd Socjologiczny”, t. IX, 1947, s. 436—437.

⁴ Por. J. Chałasiński, *W sprawie studiów socjologicznych na uniwersytetach*, „Przegląd Socjologiczny”, t. IX, 1947, s. 423—424.

Charakterystycznym rysem omawianego programu nauczania było także to, że obok czterech egzaminacyjnych przedmiotów socjologicznych przewidywał on także cztery przedmioty niesocjologiczne. Studia tych przedmiotów wchodziły w skład zarówno ogólnego, jak i specjalistycznego wykształcenia socjologów.

W nauczaniu przedmiotów socjologicznych, w zasadzie, utrzymana była równowaga między historią, teorią i badaniami empirycznymi, chociaż — w porównaniu z okresem powojennym — rola badań była mniejsza, a rola teorii większa. Była to zresztą często teoria o filozoficznym raczej charakterze. Oprócz filozoficznego także i historyczny punkt widzenia w nauczaniu socjologii był wyraźnie zaakcentowany. Natomiast statystyka pełniła rolę drugorzędą.

Mimo swego niewielkiego zakresu nauczanie socjologii przed II wojną światową odegrało wielką rolę w rozwoju socjologii w Polsce. Istnienie specjalnego socjologicznego magisterium stworzyło między innymi tradycję studiów socjologicznych na uniwersytetach. Ta tradycja stała się istotnym czynnikiem w przemianach tych studiów w okresie powojennym⁵.

W 1939 r. okupanci hitlerowscy zamknęli w Polsce wszystkie uniwersytety. Mimo to nauczanie socjologii istniało nadal w formie tajnej. Socjologia polska poniosła w tym okresie wielkie straty. Między innymi jeden tajny komplet socjologiczny z drem W. Okińskim aresztowano. Niemal wszyscy jego członkowie zostali następnie straceni⁶.

Po wojnie studia socjologiczne zostały zorganizowane na czterech uniwersytetach: w Warszawie, Poznaniu, Krakowie i Łodzi. Zaczęły one funkcjonować w nowej atmosferze. W porównaniu z warunkami przedwojennymi sytuacja społeczna i polityczna kraju zmieniła się radykalnie. Od 1945 r. w rezultacie nowej polityki państwa szkoły wyższe rozwijały się szybko. Zwiększyły się liczba pracowników naukowych, liczba stypendiów dla studentów oraz fundusze na książki i czasopisma. Wystąpiło także w społeczeństwie, które miało się rozwijać w z góry określonych kierunkach, wyraźne zapotrzebowanie na naukową analizę życia społecznego. W rezultacie tego zapotrzebowania socjologia uzyskała dużą popularność. Do wzrostu zainteresowania socjologią przyczyniły się także same społeczne przemiany. W sferze akademickiej wyrazem popularności socjologii było m. in. to, że wykłady i seminaria

⁵ Mówiąc o nauczaniu socjologii przed wojną, należy zaznaczyć, że rozwijało się ono nie tylko na uniwersytetach, lecz i w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Por. J. Chałasiński, *Trzydzieści lat socjologii polskiej (1918—1947)*, „Przegląd Socjologiczny”, t. X, 1948 (1949), s. 9.

⁶ Por. *Socjologia w czasie okupacji niemieckiej — Tajny komplet na Zoliborzu*, „Przegląd Socjologiczny”, t. VIII, 1946, s. 210—212.

z przedmiotów socjologicznych zostały wprowadzone do programów nauczania na innych kierunkach. Nowy element w całej sytuacji, w której rozwijały się powojenne studia, stanowili także studenci. Było ich dużo więcej niż przed wojną. Wielu z nich nie zamierzało zostać w przyszłości pracownikami naukowymi. Niektórzy z nich byli już, lub chcieli być, działaczami społecznymi i politycznymi. Studia socjologiczne stanowiły dla nich środek do osiągnięcia ich praktycznych życiowych zamierzeń⁷.

W tej sytuacji przedwojenny program studiów socjologicznych wydawał się mało odpowiedni. Pewne, mniejsze zmiany w nauczaniu wprowadzono zresztą bez zmian formalnych. Na przykład, przedmiot socjologia systematyczna na niektórych uniwersytetach przestał być zarysem określonego socjologicznego systemu, jak system Durkheima czy Webera. Stał się systematycznym wykładem różnych dziedzin socjologii, opartym o wyniki badań, m. in. także i badań prowadzonych już po wojnie. Jednocześnie socjologowie przygotowali projekt nowego programu studiów. We wstępie i uzupełnieniach do tego projektu podkreśla się potrzeby nadania tym studiom charakteru bardziej praktycznego i bliższego związania ich ze zmieniającym się życiem kraju⁸.

Te propozycje okazały się jednak nieadekwatne w szybko zmieniających się społecznych i politycznych warunkach. Trzeba stwierdzić, że w tym czasie istniał rozdział między socjologią, która była tradycyjnie zorientowana na kraje zachodnie i rozwijała się w ogólnych ramach ideologii intelektualnego liberalizmu, a założeniami nowego systemu politycznego, związanego z ideologią marksistowską. W rezultacie rozdziału w 1949 r. zamiast socjologii wprowadzono nowy typ studiów, inny od proponowanego przez socjologów. Nie były to studia socjologiczne, lecz tak zwane studia nauk społecznych. Głównym celem studiów nauk społecznych było wykształcenie absolwentów o praktycznej orientacji, którzy mogliby pracować w różnych organizacjach i instytucjach społecznych, w dziedzinie popularyzacji kultury itp. W nauczaniu na studiach nauk społecznych silny nacisk położony był także na wychowanie polityczne studentów w duchu socjalistycznej ideologii. Historyczny materializm, interpretowany wówczas raczej dogmatycznie, stanowił jedyne akceptowane teoretyczne stanowisko, przedstawiane studentom. W programie były reprezentowane niektóre przedmioty socjo-

⁷ Por. Chałasiński, *Trzydzieści lat...*, oraz *Liczba studentów socjologii z początkiem roku akademickiego 1948/49 na UL*, „Przegląd Socjologiczny”, t. X, 1948, s. 589.

⁸ Por. *Memoriał Rady Naukowej Polskiego Instytutu Socjologicznego do Rady Szkół Wyższych przy Prezydium Rady Ministrów w sprawie studiów socjologicznych na uniwersytetach*, „Przegląd Socjologiczny”, t. IX, 1947, s. 431, 434, 435.

logiczne; mianowicie techniki badań empirycznych oraz historia myśli społecznej. Większość przedmiotów stanowiły jednak przedmioty takie, jak historia, prawo, ekonomia polityczna, filozofia marksistowska, pedagogika. W rezultacie studenci nauk społecznych nie identyfikowali się z socjologią, ale raczej z ideologicznym i teoretycznym stanowiskiem marksizmu. To stanowisko było akcentowane silnie zwłaszcza przez najbardziej aktywnych studentów.

Jedynie niektórzy absolwenci nauk społecznych mogli kontynuować studia problemów socjologicznych w ramach marksistowskiej filozofii. Ci studenci po dwóch latach otrzymywali stopień magistra. Rola socjologów w nauczaniu nauk społecznych była niewielka. Wielu z nich zaczęło pracować poza uniwersytetami, głównie w różnych zakładach Polskiej Akademii Nauk.

Okres nauk społecznych w nauczaniu socjologii w Polsce był bardzo krótki. Od 1951 r. nie było rekrutacji na pierwszy rok studiów tego typu. Dopiero w 1957 r., po zmianach politycznych w kraju, zaczęto przyjmować nowych studentów na właściwe studia socjologiczne na uniwersytetach: w Warszawie, Krakowie i Łodzi. Zostało reaktywowane magisterium z socjologii przy studiach trwających 5 lat. Sekcje socjologiczne znajdowały się na wydziałach filozoficznych lub filozoficzno-historycznych. Liczba osób przyjmowanych na I rok studiów, ustalana przez ministerstwo, początkowo była niewielka: 15 osób na każdym uniwersytecie. Powołano nowe katedry socjologiczne, niektórzy socjologowie, pracujący przedtem w Polskiej Akademii Nauk, wrócili na uniwersytety.

Program studiów został unowocześniony. Różnice między nim a programem przedwojennym nie były jednak bardzo duże. Głównym celem studiów po 1957 r. było przygotowanie pracowników naukowych w szkołach wyższych i instytutach naukowych. Tym właśnie celom odpowiadały założenia starego programu. Niemniej jednak nowy program różnił się od dawnego. Dodano w nim kilka nowych przedmiotów i egzaminów, a mianowicie: wstęp do socjologii, psychologię ogólną, logikę, ekonomię polityczną. Statystyka stała się przedmiotem obowiązkowym. Przedmiot: główne zagadnienia nauk filozoficznych, zastąpiono głównymi zagadnieniami filozofii marksistowskiej. Przepisy dotyczące przedmiotu pobocznego i magisterium nie uległy zmianie, z tym jednak że obok tego przedmiotu wprowadzono drugi fakultatywny do ustalenia przez radę wydziału zamiast dawnego przedmiotu: historia społeczno-gospodarcza. Sprecyzowano przepisy dotyczące nauki języków obcych, zwłaszcza angielskiego. Studenci zostali zobowiązani do uczestnictwa w wykładach i ćwiczeniach w większej ilości godzin (15 godzin tygodniowo w ciągu trzech pierwszych lat studiów) niż według przepisów

przedwojennych (10 godzin). Terminy zdawania egzaminów zostały wyraźnie określone. W ogóle swoboda wyboru zajęć przez studentów uległa pewnemu ograniczeniu. W ustalaniu ogólnego toku studiów od 1957 r. dużą rolę zaczęła odgrywać rada wydziału.

Jak już była o tym mowa, po 1957 r. głównym celem nauczania socjologii było przygotowanie socjologów do pracy naukowej. Ten cel określał orientację nauczania. Była to nadal orientacja czysto akademicka, a nie zawodowa. Nauczanie socjologii nie było podporządkowane idei przygotowania absolwentów do zawodów pozauniwersyteckich i pozanaukowych. Socjologiczna teoria odgrywała dużą rolę w tym nauczaniu. Marksistowskie stanowisko było reprezentowane w wielu wykładach, a socjologiczna ideologia stanowiła ogólną ideologiczną ramę studiów. Równocześnie inne teoretyczne i metodologiczne stanowiska były także reprezentowane. Pod tym względem duże znaczenie miał zwłaszcza żywy kontakt z zachodnią, głównie amerykańską socjologią. Jej wpływ był i jest nadal raczej silny. Słabym punktem nauczania socjologii w końcu lat pięćdziesiątych był brak danych faktycznych dotyczących polskiego społeczeństwa. Wraz z rozwojem badań socjologicznych i publikacją ich rezultatów sytuacja pod tym względem stopniowo zmieniała się na lepsze. Ogólnie rzecz biorąc, w nauczaniu socjologii od 1957 r. badania empiryczne, głównie ilościowe, zaczęły odgrywać coraz większą rolę.

Jeszcze przed 1957 r. na uniwersytetach i w różnych zakładach Polskiej Akademii Nauk podjęto odpowiednie kroki w celu zapewnienia rozwoju młodszej kadry naukowej socjologów na poziomie doktorskim i wyższym. W konsekwencji po 1956 r. ponad 50 osób otrzymało stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie socjologii, około 20 — stopień naukowy docenta. Wielu z nich zaczęło pracować na uniwersytetach, zwłaszcza w Warszawie, gdzie obecnie koncentruje się większość socjologów polskich.

Stosunkowo duża ilość wysoko kwalifikowanych socjologów umożliwiła rozszerzenie kształcenia w przedmiotach socjologicznych. Zmiana w tym kierunku była szczególnie wyraźna na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie obecnie jest 5 katedr socjologicznych oraz 10 profesorów i docentów, wykładających przedmioty socjologiczne. Proces ten dokonał się w tym uniwersytecie kosztem przedmiotów pobocznego i fakultatywnego, które w 1963 r. zostały usunięte z programu. Jednocześnie wzrosła ilość godzin poświęcona na przedmioty socjologiczne. Na dwóch pierwszych latach studiów były to, i są obecnie, przedmioty następujące: zarys socjologii, historia socjologii i myśli społecznej, metodologia i metodyka badań społecznych oraz nowy przedmiot — psychologia spo-

łeczna. Na roku trzecim dawny przedmiot: socjologia systematyczna, uległ podziałowi na 7 semestralnych wykładów z ćwiczeniami, poświęconych poszczególnym dziedzinom socjologii, w których specjalizowali się pracownicy naukowcy tego uniwersytetu. Są to wykłady następujące: socjologia miasta, socjologia wsi, socjologia organizacji, socjologia przemysłu, socjologia moralności, socjologia prawa i patologii społecznej, socjologia stosunków politycznych. Czwarty i piąty rok studiów poświęca się na zapoznanie z jednym wybranym działem socjologii oraz na uczestnictwo w seminarium o metodologicznym lub teoretycznym charakterze. Temat pracy magisterskiej powinien należeć do tego działu.

W zakresie przedmiotów niesocjologicznych, z wyjątkiem przedmiotu pobocznego i fakultatywnego, wprowadzone zmiany były raczej niewielkie. Dodano dwa krótkie nowe wykłady z matematyki i demografii.

W „Uwagach ogólnych do planu studiów”⁹ podkreśla się potrzebę przygotowania teoretycznego i metodologicznego. W związku z tą ostatnią potrzebą studenci muszą brać udział w badaniach prowadzonych przez pracowników naukowych. Trzeba jednak stwierdzić, że teoria odgrywa faktycznie największą rolę w nauczaniu. Na przykład nauczanie metodologii badań podporządkowane jest przekonaniu, że badanie socjologiczne stanowi proces budowania teorii. Ogólnie rzecz biorąc, chociaż na niektórych zajęciach omawia się także praktyczne zastosowanie teorii i rezultatów badań, orientacja całego programu jest akademicka. Studenci socjologii przygotowują się, aby być pracownikami naukowymi lub konsultantami na wysokim szczeblu. Cechą charakterystyczną procesu nauczania na Uniwersytecie Warszawskim jest także bliski związek tego procesu z badaniami prowadzonymi przez pracowników naukowych.

Tendencja do rozszerzenia zakresu przedmiotów socjologicznych w Krakowie jest raczej słaba; w ramach studiów socjologicznych kładzie się tam duży nacisk na takie przedmioty, jak etnografia i historia, i jednocześnie przywiązuje się wiele wagi do uczestnictwa studentów w badaniach terenowych¹⁰. Na Uniwersytecie Łódzkim, gdzie obecnie istnieją cztery katedry socjologiczne z jednym profesorem i trzema docentami, omawiana tendencja do rozbudowania przedmiotów socjologicznych wystąpiła również, jednak w stopniu słabszym niż w Warszawie. Główną cechą obecnego programu studiów w tym uniwersytecie stanowi natomiast ich częściowo zawodowy, a nie tylko akademicki

⁹ Por. *Założenia ogólne planu studiów socjologicznych w Uniwersytecie Warszawskim*, tekst powielany, 1963.

¹⁰ Por. *Plan studiów socjologicznych UJ (projekt)*, oraz *Załącznik*, tekst powielany.

charakter. Cecha ta pojawiła się w rezultacie oddziaływania kilku przyczyn, które nie były jeszcze omawiane.

Jak wspomniano, limit przyjęć na pierwszy rok studiów na wszystkich uniwersytetach wynosił początkowo 15 osób. Liczba przyjętych wykraczała z reguły poza limit, który wykazywał zresztą stałą tendencję wzrostu: do 50 osób na Uniwersytecie Łódzkim w 1965 r. i do 60 osób na Uniwersytecie Warszawskim w 1966 r. Ten wzrost, między innymi, stanowił rezultat tego, że na studia socjologiczne zgłaszało się bardzo dużo osób, że stały się one bardzo popularne wśród młodzieży. Popularność ta jest przejawem popularności socjologii w całym społeczeństwie. Innym jej przejawem jest wprowadzenie jednosemestralnych wykładów z socjologii na niektórych wydziałach na uniwersytetach, mianowicie na wydziałach prawa, filozoficzno-historycznych, filologicznych oraz ekonomicznych (także w wyższych szkołach ekonomicznych), a także zorganizowanie sekcji historyczno-socjologicznej w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR¹¹. Dalszym przejawem tego samego zjawiska była popularność socjologii w środkach masowego przekazu. Od 1957 r. ukazuje się w Polsce wiele artykułów dotyczących socjologii i badań socjologicznych w czasopismach, zwłaszcza w tygodnikach, rozpowszechnionych wśród inteligencji. Socjologiczne książki i artykuły w czasopismach specjalistycznych bywają omawiane w tych tygodnikach, a nawet w gazetach. Rola radia i telewizji jest także ważna w tym zakresie.

Jako rezultat rozgłosu, jakim cieszy się socjologia, stosunkowo dużo młodych ludzi, zwłaszcza spośród inteligencji, chce studiować socjologię, aby zostać pracownikami naukowymi lub intelektualistami innego rodzaju (np. publicystami, redaktorami itp.). Każdego roku w Warszawie, Krakowie i Łodzi na jedno miejsce na I roku studiów socjologicznych zgłasza się od 4 do 6 kandydatów. Stosunkowo wysoka liczba studentów powoduje, że nabiera znaczenia problem zatrudnienia absolwentów zwłaszcza poza Warszawą. Nowe miejsca pracy dla stosunkowo dużej części absolwentów powinny się znaleźć poza uniwersytetami, zakładami PAN czy instytucjami takimi, jak redakcje czy wydawnictwa.

Te nowe dziedziny zatrudnienia wymieniało często w publicystycznych dyskusjach dotyczących nie tylko socjologii i jej roli, lecz także różnych społecznych problemów ważnych w życiu całego kraju. Najczęściej wymieniało w nich takie dziedziny, jak przemysł, popularyzacja kultury, różne społeczne organizacje, planowanie. Niekiedy w tych dys-

¹¹ Oprócz państwowych uniwersytetów oraz Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZPR istnieje sekcja o charakterze socjologicznym — a zarazem filozoficznym — przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim

kusjach podkreślano, że rola socjologa w tych dziedzinach nie może być ograniczona tylko do roli badacza. Zwracano uwagę także na jego rolę jako pracownika biorącego udział w praktycznej działalności. W sumie, zgodnie z niektórymi opiniami, socjologowie powinni być nie tylko badaczami-intelektualistami, lecz także aktywnymi organizatorami w różnych dziedzinach życia.

Te założenia określiły ostateczny kształt programu na kierunku socjologii pracy na Uniwersytecie Łódzkim. Kierunek socjologiczny w tym uniwersytecie został w 1961 r. zreorganizowany i przeniesiony na Wydział Ekonomiczny, obecnie Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny. Początkowo program nauczania na tym zreorganizowanym kierunku miał być mieszanym programem ekonomiczno-socjologicznym. Ten pomysł nie został zrealizowany i obecny program, przygotowany w r. 1962/1963, jest programem socjologicznym.

Pierwsze trzy lata w tym programie przeznaczone są na studia przedmiotów teoretycznych, zarówno socjologicznych, jak i niesocjologicznych. Wśród przedmiotów niesocjologicznych, obok tych, które występują i w programie warszawskim (tj. logika z metodologią nauk, główne zagadnienia marksistowskiej filozofii, statystyka, matematyka, demografia), w programie łódzkim znajdujemy: historię społeczno-gospodarczą, politykę społeczną, teorię organizacji i zarządzania. Przedmioty socjologiczne są następujące: wstęp do socjologii, historia socjologii i myśli społecznej, metodyka badań socjologicznych, socjologia wielkich struktur społecznych, socjologia małych grup (psychologia społeczna), socjologia pracy, która obejmuje także problemy industrializującego się społeczeństwa polskiego. Zajęcia z każdego przedmiotu socjologicznego trwają co najmniej dwa semestry, poza ostatnim z wymienionych przedmiotów obejmują zarówno wykład, jak i ćwiczenia bądź seminarium. Nauczanie metodyki badań obejmuje także uczestnictwo w badaniach terenowych, nacisk w nauczaniu położony jest na praktyczne zaznajomienie się studentów z różnymi technikami badań.

Zawodowe przygotowanie studentów oparte jest o specjalizacje, odpowiadające dziedzinie przyszłej pracy zawodowej. Program każdej specjalizacji obejmuje zajęcia z odpowiedniego przedmiotu socjologicznego w ciągu jednego roku (wykład i seminarium) oraz kilka przedmiotów niesocjologicznych, niektóre z nich o wyraźnie praktycznym charakterze. Te przedmioty odpowiadają przedmiotowi pobocznemu w dawnym programie. Po czwartym roku studiów studenci odbywają praktyki zawodowe w instytucjach analogicznych do tych, w których będą później pracować. Temat pracy magisterskiej niekoniecznie należy do dziedziny specjalizacji. Praca magisterska i udział w odpowiednim magisterskim seminarium stanowi element w ogólnym naukowym i intelektualnym

przygotowaniu studentów, niekoniecznie zaś element w jego specjalizacji zawodowej. W ciągu wszystkich pięciu lat studiów studenci uczęszczają także na wykłady o charakterze monograficznym, w których wykładowcy omawiają najczęściej prowadzone przez siebie badania.

W chwili obecnej program studiów socjologicznych na Uniwersytecie Łódzkim obejmuje dwie specjalizacje: socjologii pracy i socjologii kultury i pracy kulturalno-oświatowej. Zasadniczym przedmiotem socjologicznym dla pierwszej z tych specjalizacji jest: socjologia zakładu przemysłowego. Pozostałe główne przedmioty to: ekonomika szczegółowa, psychologia pracy, prawo pracy. Zasadniczy socjologiczny przedmiot dla drugiej specjalizacji stanowi socjologia kultury. Pozostałe ważniejsze przedmioty stanowią: kultura ludowa, teoria literatury lub inne dziedziny kultury, historia sztuki, polityka kulturalna, podstawy, organizacja i metody pracy kulturalno-oświatowej.

Niewielka część studentów chcących specjalizować się w innych dziedzinach, m. innymi w takich, jak teoria organizacji i zarządzania¹², teoria stratyfikacji, metody badań itp., może wybrać wykłady bardziej odpowiednie dla jej specjalizacji i ewentualnie bliżej związane z dziedziną jej przyszłej pracy zawodowej. Istnieją plany, aby zorganizować jeszcze inne specjalizacje.

Program studiów socjologicznych na Uniwersytecie Łódzkim przewiduje więcej godzin zajęć niż program warszawski. Po dokonaniu wyboru specjalizacji studenci łódzcy mają także mniej swobody w wyborze wykładów i seminariów w porównaniu ze studentami Uniwersytetu Warszawskiego¹³.

Ważnym problemem, który w ten czy w inny sposób zostaje rozwiązany w czasie każdego studiów, jest zagadnienie identyfikacji studentów. Studenci socjologii Uniwersytetu Warszawskiego identyfikują się z socjologią jako nauką i dziedziną badań. Wśród studentów Uniwersytetu Łódzkiego ta identyfikacja jest także silna — w przeciwieństwie do studentów nauk społecznych w latach pięćdziesiątych. Celem organizatorów studiów socjologicznych w Łodzi jest jednak, aby większość studentów socjologii identyfikowała się nie tylko z socjologią, lecz

¹² Dla studentów pragnących specjalizować się w zakresie zagadnień organizacji utworzone zostało specjalne Studium Organizacji. Obejmuje ono zarówno studentów socjologii, jak i kierunków ekonomicznych.

¹³ Obydwa programy, warszawski i łódzki, zostały przedstawione w „Polish Sociological Bulletin”, 1966, nr 1, w omówieniach S. Nowaka i J. Lutyńskiego. Program łódzki został ponadto scharakteryzowany w t. XXI „Przeglądu Socjologicznego” (zeszyt 2). Por. także *Plan studiów, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Kierunek studiów: Socjologia Pracy oraz Uwagi wstępne do tego planu* (maszynopis).

także z określoną dziedziną ich przyszłej pracy, na przykład z popularyzacją kultury lub z pracą w przedsiębiorstwach przemysłowych w socjalistycznym społeczeństwie. Wydaje się, że w polskich warunkach ważne jest, aby takie identyfikacje wśród socjologów rzeczywiście wystąpiły. Związek z samą socjologią bywa czasem źródłem frustracji dla absolwentów, którzy widzieli swój cel życiowy w tym, aby zostać socjologami-intelektualistami, pracownikami naukowymi lub co najmniej konsultantami na wysokim szczeblu. Tymczasem wielu absolwentów socjologii pracuje w przedsiębiorstwach przemysłowych¹⁴, pełniąc funkcje urzędnika, a czasem działacza społecznego, jak to wykazuje K. Doktor¹⁵.

Nietrudno jest wyciągnąć wniosek, że studia socjologiczne w Warszawie i Łodzi przedstawiają dwa odrębne typy studiów, które można określić jako studia akademickie i częściowo zawodowe. Te typy — jak się wydaje, odpowiadają dobrze dwom rodzajom integracji nauczania socjologii z życiem społecznym, wyróżnionym przez profesora Königa w jego *Wprowadzeniu*: integracji poprzez sam uniwersytet i integracji na drodze bezpośredniego uczestnictwa absolwentów w różnych sferach społecznej praktyki. Sądzić należy, że konkretne kierunki socjologiczne w różnych krajach i uczelniach, podawane przez prof. Königa jako przykłady różnych typów integracji, różnią się także programami studiów, które zbliżają się bądź do typu akademickiego, bądź też do typu zawodowego.

Następny wniosek, który można tu sformułować, głosi, że nawet w jednym kraju mogą występować różne rodzaje studiów, choć różnorodność w tym zakresie będzie zapewne o wiele większa, gdy weźmiemy pod uwagę różne kraje i regiony świata. To zróżnicowanie wydaje się nie tylko nieuniknione, ale także i pożyteczne pod wieloma względami. Niemniej jednak łatwo jest wskazać i niebezpieczeństwa wiążące się z różnorodnością zbyt daleko posuniętą. W pierwszym rzędzie jest to niebezpieczeństwo dezintegracji nauczania socjologii w płaszczyźnie

¹⁴ Stanowią oni przeszło 20% absolwentów kierunku socjologicznego na Uniwersytecie Łódzkim z lat 1962—1965. Wraz z osobami zatrudnionymi w innych instytucjach gospodarczych (zjednoczenia itp.) stanowią 37% pracujących zawodowo absolwentów z tych lat. Niemal równie liczną grupę wśród absolwentów socjologii UŁ z tego okresu stanowią pracownicy naukowcy (34%). Pozostali absolwenci pracują w różnych instytucjach kulturalnych i oświatowych, w organizacjach społecznych (11%) oraz w innych. W obliczeniu wzięto pod uwagę tylko absolwentów, którzy pracują zawodowo, pominięte w nim zostały także osoby o nieustalonym miejscu pracy (razem 8 osób na 78). Wśród absolwentów socjologii Uniwersytetu Warszawskiego więcej jest pracowników naukowych niż socjologów w zakładach pracy.

¹⁵ „Sociologie du Travail”, 1966, nr 1.

międzynarodowej. Niebezpieczeństwo to chyba trzeba ocenić jako istotne, jeśli weźmie się pod uwagę różnorodność kultur, społecznych i politycznych systemów, tradycji, w nauczaniu itp. W tej sytuacji wydaje się rzeczą właściwą zastanowienie się nad kwestią przedmiotów — lub raczej zagadnień wchodzących w skład tych przedmiotów — które w każdym kraju powinny stanowić podstawę w nauczaniu socjologii. Istnienie takiej wspólnej podstawy mogłoby ułatwić wprowadzenie — lub zachowanie — pewnej jedności wśród zróżnicowanych obecnie systemów nauczania i jego programów.